

Szelestei N. László

Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban

A 17–18. században gyakran köszöntöttek verssel, színi előadással patrónusokat, világi és egyházi előkelőségeket. A köszöntők jelentős része ránk maradt. Mivel a 18. században újjá épült püspöki székhelyek kiemelkedő szerepet játszottak az ország művelődésének alakulásában, jelentős dokumentumok lappanghatnak főpapi hagyatékokban is. A főpapokat körülvevő intézményekben (kaptalanok, szemináriumok, az egyházmegye területén lévő gimnáziumok) gyakran adódott alkalom az ünneplésre. A püspök gyakran a főispáni tisztség birtokosa is volt, személye körül ilyenkor összefonódtak a világi és egyházi ünnepi alkalmak. Különösen akkor érdemes számba vennünk a fennmaradt szöveges és képzőművészeti emlékeket, ha a méltóságot viselő személyről tudható, hogy vonzódott a pompához, zenéhez, irodalomhoz. Így például Esterházy Imre esztergomi érsek, Patachich Ádám váradi püspök, majd kalocsai érsek zenekedvelése, vagy Barkóczy Ferenc egri püspök, azután esztergomi érsek magyar nyelvű irodalom érdekében tanúsított patrónusi szerepe további vizsgálódásoknak lehet alapja.

Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761) és környezete már régóta foglalkoztatja a kutatókat.¹ Újabban irányul csak a figyelem rövid esztergomi érsekségének idejére (1761–1765) és Esztergomban található hagyatékára.² Gyakori vendége volt iskolai színjátékoknak, a nagyszombati Szent Adalbert konviktusban már 1764-ben hexameterekben írt magyar verssel köszöntötték, ugyanitt évente magyar nyelvű történelmi darabot játszottak az érseket köszöntő versbetétekkel. Környezetében közismert volt magyar nyelvű irodalom iránti vonzódása, az Eger melletti Felsőtárkányban építtetett Fuorcontrasti palotáról, az ottani életmódról már püspöksége alatt legendák keringtek. Bitskey István itáliai hagyomány egri adaptációjával magyarázta Barkóczy villaépítését.³ (Utóda, Eszterházy Károly, lebontatta a kastélyt.) A püspök levelező partnere, Gerhard Cornelius Driesch

¹ Vö. BITSKEY István, „Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás”, *Irodalom és felvilágosodás – Tanulmányok* (szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor; Akadémiai Kiadó, Budapest 1974) 333–365; uő. „Püspökök, írók, könyvtárak”, *Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban* (Heves Múzeumi Szervezet, 1997) 51–88.

² HUBERT Ildikó, SZELESTEI N. László, „Köszöntő versek, színjátékok Barkóczy Ferenc tiszteletére”, *Szörényi László hatvanadik születésnapjára* (sajtó alatt).

³ ENTZ Géza, „Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk kor nagy mecénása”, *Történetírás* (1939) 167–185; BITSKEY, *Püspökök* (1. j.), 52–53.

hortus voluptarius jelzővel illette a parkot és építményt. Barkóczy ezzel szinte egyidőben kezdte meg – az országos közhivatalok Budára térésének reményében – pesti kastélyának építését is (a mai Petőfi Irodalmi Múzeum helyén).⁴

Mások is építettek a korban – nem állandó lakhelyül szolgáló – városi és vidéki kastélyokat. Például a Pozsonyhoz közeli magyarbéli várat Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és váradi püspök, az esztergomi prímási szék várományosaként alakította át, kellemes falusi élet terét alakítva ki ott.⁵

A 18. században a volt hódoltsági területeken fekvő egyházi központok sorra magukhoz tértek. A prímás székhelye, Esztergom azonban a török kiűzése után még több mint egy évszázadig csak az ott működő jezsuitákkal és ferencesekkel büszkélkedhetett, káptalanja továbbra is Nagyszombatban, a prímás pedig nagyobbrészt Pozsonyban tartózkodott. Széchényi György érsek még jelentős adományt hagyott a visszatérésre, utódai közül azonban sem Esterházy Imre (1725–1745), sem Csáky Miklós (1751–1757) nem foglalkozott érdemben Esztergommal.

Barkóczy Ferencet prímási kinevezése (1761. május 12.) után nem sokkal beiktatták az esztergomi főispáni székbe (szept. 20.). Jelképesnek tekinthető, hogy az érseki palliumot az esztergomi Bakócz-kápolnában vette át Migazzi Kristóf bécsi érsektől, s az ünnepségen megjelent Batthyány Lajos nádor is.⁶ Október 15-én a királynő visszaadta a török alóli felszabadulás óta katonákkal benépesített esztergomi

⁴ *Gerhard Cornelius Driesch levélfogalmazványai*, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Lat. 681. 16. köteg, f. 420: „Animos id mihi addit, ut alteram, quam Arci Tuae Voluptariae, in Silva ad Agriam siti, praeponi desideras, pari sim alacritate quin adeo majore suscepturus, modo sciam, quis esse sensus... XI. Kal. Majales 1757.” (A pesti palotáról: ff. 399, 403, 423v, 427v, 431, 434.).

⁵ DRIESCH, Gerhard Cornelius, *Epistolarum libri IV ad ... Philippum Ludovicum Comitem Sinzendorffium* ... Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 1649. tom. IV., nr. 60: „Hanc Arcem Purpuratus condam Ecclesiae Princeps, Emericus Csákyus, metropolitae Colocensis, et Pontifex simul Varadiensis via media Tyrnaviam inter, et Pisonium haud procul Wardberga, Francisci Esterhazyi mansione, Hujus Fratre Josepho, majore natu, aedificii curatore, magnis exstrui sumtibus fecit, spe fetus certa, fore, ut Christiano Augusto Cardinale, Citii Duce, Strigoniensi Pontifice, ac Primate, Regni Pannonici, e numero viventium sublato, Ejus Ipse in locum succederet. Quod forsitan, Iisdem quoque Patronis, quibus Purpuram prius adquisivisset, evenisset; si tam gravi rursus implicitus bello, quam XVI. anno erat, Imperator fuisset, ubi Principis Eugenii negligere commendationem non voluisset. Ea vero mente domum istam e fundamentis excitaverat, ut, ad Supremam Hocce in Imperio Dignitatem evectus, haberet, quo se Vernis, et Aestivis mensibus conferret, ad eosdem in Pontificatu, quem sperabat, jucunde ruri transigendos; quom alia in vicinitate habitatio nulla suppeteret.”

⁶ DÓKA Klára, „Barkóczy Ferenc”, *Esztergomi érsekek, 1001–2003* (szerk. BEKE Margit; Szent István Társulat, Budapest 2003) 342; FAZEKAS István, „A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)” *A bécsi Pázmáneum* (szerk. ZOMBORI István; METEM, Budapest 2002) 45.

Várhegyet az érseknek. Barkóczy már másnap körlevélben tette közzé, hogy újra felépíti a templomot, azt követően visszaköltözik az érsekség.⁷ Már ebben az évben megkezdték az építkezés előkészítő munkálatait.⁸

Az esztergomi várról és annak templomairól alapos leírást készített Széless György, aki 1750-ban javadalmas papként költözött a várhegyre, a Szent István első vértanú templom romjai között kialakított lakásba, a Bakócz-kápolna papjának (†1773). A káptalan képviselőjeként az új prímásnál már 1761-ben sürgette az esztergomi épületek rendbetételét és birtokba vételét. „A többi székesegyház már mind megújult eredeti helyén, miközben mi már túl vagyunk azon a 70 éven, amíg a pápa Avignonban volt. 1543 óta több mint 200 év telt el, és azóta sincs nyugodalmunk. Rosszul hangzik, amikor Prímásunk ugyan esztergomi érsek, de leveleit Pozsonyban keltezi, vagy az esztergomi káptalan Nagyszombatban.” „Ha [...] a mai idöket nézem, szemtől-szembe mit látok? Jó Istenem, gyászt és pusztulást, két fal vonulata között, félig leomlott tornyot, a környéken levő kaszárnyák tetejét; a sziklahegy legmagasabb, legerősebb részén a templom elégett, összetört, szétszórt tagjait. Ó egek! Minden fedetlenül, mindenén át lehet botladozni, a falak nagy részénél csak a lábazat látható, amelyben galambok élnek.” „E templom restaurálását Isten a nagylelkű jelenlegi hercegnek, a folyó évben kinevezett Barkóczy Ferenc érseknek tartotta fenn, aki teljes erővel küzd ennek a tervnek megvalósításáért.”⁹ 1765-ben közreadott művében, a Szép templomnak nevezett régi székesegyház feliratait ismertetőben,¹⁰ már beszámolt az elmúlt néhány év tereprendezési munkáiról.

⁷ MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegrímások arcképcsarnoka (1707–1945)* (Szent István Társulat, Budapest 1970) 118.

⁸ SZÉLESS György, *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház – Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*, hasonmás kiadás és fordítás, ford. WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix, bev. MAROSI Ernő, jegyz. MAROSI Ernő és HORVÁTH István, Esztergom, 1998 (Forráskiadványok, 2). – pp. 9–11: MAROSI Ernő, *Bevezetés*. Horváth István 15. jegyzete (161. lapon): „A Bakócz-kápolna megőrzéséről ... a közelmúltig az esztergomi székesegyház mintatermében őrzött 18. századi fa modell tanúskodott. ... *Mojzer Miklós* (Canevale esztergomi rezidencia-terve, Építés-Építészettudomány V, 1973) már csak a megmaradt roncs felmérése alapján méltathatta e kivételes emléket és nem kevésbé kivételes elgondolást. Canevale csak 1761-ben fordult meg Esztergomban, nyilvánvalóan Barkóczy tervezett építkezéseinek előkészítésére. Ott 1762–64 között Franz Anton Hillebrandt a vezető szerep: vö.: *Kelényi Gy.*: Franz Anton Hillebrandt, Budapest 1976), *Prokopp Gy.*: Barkóczy Ferenc érsek esztergomi építkezése, Művészettörténeti Értesítő XXVI (1977) 261. skk; *Mojzer M.*: Franz Anton Hillebrandt második (elpusztult) terve az esztergomi prímási székhelyhez, Művészettörténeti Értesítő XXXIII (1984) 255–260. – Hillebrandt tervei az építkezéseinek kivitelezését végző Anton Hartmann másolataiban maradtak meg. Végül e nagyszabású tervek meghiúsultak, s Barkóczy halála után a Várhegyen kisebb templom épült 1766-tól 1777-ig, amelyet ekkor Szent István protomártír tiszteletére szenteltek. Ez az épület 1821-ig, lebontásáig állott fenn. Vö. még: *Prokopp M.*: Műemlékvédelem 200 évvel ezelőtt, Műemlékvédelem IX 1965 32. skk.”

⁹ SZÉLESS, i. m. (7. j.), 105, 57, 109.

¹⁰ SZÉLESS, Georgius, „Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, cognomitanae Szép Templom” (Strigonii 1765).

1763-ban a primás Esztergomban ünnepelte névnapját, s ezen alkalommal a Bakócz-kápolnában eskette össze Erdődy János varasdi főispánt, későbbi horvát bánt és Széchenyi Annát. Jelképes cselekedetről volt szó, amely megerősíthette a közvéleményben a visszaköltözési szándék komolyságát. Az esküvőre hosszú, verses, rajzzal kísért *Hirdető levelet* írt Széless György,¹¹ folytonosan hangsúlyozva az érsek és a házasulandók őseinek Esztergomhoz kötődését. A jezsuita gimnázium tanulója az érsek és az ifjú pár köszöntésére színjátékkal kedveskedtek, az eseményeket tűzijáték zárta.

Széless György versének címében említi a versírás alkalmaként: „midőn esztergami nagy templom, káptalan és a szemináriumok általhozására készéendő épületek elkezdettek”. A strófakezdő betűk az alábbi olvasatot adják: ERDŐDJ JÁNOS GROF VESZI MAGANAK HAZAS TARSUL SZÉCSENJI GROFFNÉ KISS ASZSZONIAT ANICSKÁT. A verset megelőzi egy tollrajz: lángoló szív három címerrel. A szív belsejében kronosztichont tartalmazó feliratos szalag zárja közre az Erdődy- és Széchenyi-címert. A felirat szövege: SInt CorDa sIMVL IVnCta. Legyenek szíveik egygyé. Barkóczy primás címere a szívből középen kiszökő lángokban áll. A versben a házasság első emberpártól kezdődő felmagasztalása mellett kiemelt szerepet kap annak hangsúlyozása, hogy nem véletlen a Bakócz-kápolnában esketés: a kápolnát építtető Bakócz Tamás és Erdődy János egy családból származók. Barkóczy Ferenc hercegprimás régi hagyomány folytatásaként esketett éppen ebben a kápolnában, ráadásul a menyasszony rokona neki. A vers gyakran döcög, barokk technikával készült, Gyöngyösi hatása érződik rajta. Ennek egy jellegzetes példája:

*Nem kell már Trójában Helénát keresni,
Vagy Görög Országbul Párist ide hozni;
Országunkban ezek most fognak teremni,
Oltárnál esküvés mihent meg fog lenni.*

Az esemény jelentőségét nem túlozta el a Bakócz-kápolnában, mint Magyar Sionban örökdő, a katonaság közé helyezett lelkész. A történelmi és családi összefüggésekre a címerek leírása utal. Barkóczy személyében pedig az Esztergomba való visszatérés építési munkáit megkezdő és azt ezen jelképes esketési ünnepséggel megpecsételő főpapról van szó, aki egri püspökként is példát mutatott építtetési hajlandóságáról. Nem mulasztja el ezt említeni a vers.

¹¹ A kézirat lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. II. 94/5. *Hirdető levél, melyben Méltóságos Groff Erdődi János, és Gróffné Kiss Aszszony Szécsényi Anna Menyegzői Solemnitásban Megh tiszteltetnek 1763 Esztendőben Mind szent havának 4. napján Azon ritka böcsű márvány Kápolnában, melyet Bakocs Tamás Esztergami Érsek, vér Erdődi házhoz fel építet És Barkoczy Ferencz Kegyelmes Herczeg Egy házi Palliumát vér Szécsényi házhoz fel vette, Midőn Esztergami nagy Templom, Káptalan, és a Semináriumok által hozására Készéendő épületek el kezdettek.* (A vers végén:) „Ezen Magyar versekkel tiszteli böcsüllí ezen szent házossági solemnitást Esztergomi várban lakozó Széless György Beneficiatus azon Kápolnában.”

*Az új templom fala kezdődik mint magbul,
Ennek Forkonrasti adatott példájul,
Mindszentnek havában mert minden megújul,
Ily jók következnek e szent házasságbul.*

A névnapját ünneplő prímást és az ifjú párt a jezsuita diákok is köszöntötték erre az alkalomra készített latin nyelvű, zenés színjátékkal.¹² A darabot declamatióknak nevező kézirat felsorol név szerint tizenkét szereplőt.¹³ A kézirat végén álló megjegyzés szerint a poéták és rétorok köszöntőjéről volt szó,¹⁴ a szereplők jó része azonban (az esztergomi jezsuiták gimnáziumának névjegyzéke¹⁵ szerint) alsóbb évfolyamokból került ki. Talán az előadást író (betanító) tanár volt az ő tanáruk, esetleg a név szerint nem ismert zenészek, énekesek, táncosok közt lehettek többen a felsőbb évfolyamokból.

A prologusban Mercurius élteti az érseket. Az I. jelenetben Apolló 96 soros monológjában a múzsákat hívja az esztergomi várhegyre. Jelenlétük, a tüzes mesterségek, a tavaszidézés kiterjed az országra is a prímás tevékenysége révén. A II. jelenetben Apolló és Natalis párbeszédéből még erősebben bontakozik ki a valós személy, Barkóczy prímás, akit virágokkal díszített oltárra aggatott szíveken elhelyezett jókívánásokkal köszönt Natalis, miközben német nyelvű ariát énekel. Apolló a bíbort óhajtja az érseknek, az esztergomi építési tervekről beszél. Szavaiából a Patrona Hungariae gondolat elevenedik meg. Natalis és Apolló túllicitálják egymást a külső és belső látványról: az építendő templomról és palotáról, a halhatatlanságot biztosító könyvtárról, amely a múzsák művészi hajléka lesz majd.

¹² A nyomtatott címlapot követő kéziratos színjáték lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. I. 39/17.

¹³ „Personae agentes:
Natalis Suae Celsitudinis – Ferdinandus Wöber
Amor Illustrissimi Domini Sponsi – Ladislaus Lubi
Amor Illustrissimae Dominae Sponsae – Franciscus Wöber
Hymen – Nicolaus Lubi
Juno – Franciscus Hegyi
Mars – Petrus Winckler
Mercurius – Franciscus Hannák
Centurio – Franciscus Schmidt
Menalcas – Adamus Pauer
Lycidas – Josephus Kluch
Alexis – Ignatius Faba
Chloris – Joannes Viasz
His accedunt Musici, saltatores, Ephobi
Scena figitur in Castro Celsitudinis Suae.”

¹⁴ „Ita canit Humillimus et Devotissima Rhetorica et Poesis Strigoniensis.”

¹⁵ Esztergom, Primási Levéltár, Protocollum 430: *Catalogus professorum et iuventutis, 1715–1785*. 1764-ben 333 tanulója volt a gimnáziumnak.

A III. jelenetben a hozzájuk csatlakozó Hymeneusszal együtt örülnek Nicon és Neria házasságának, szavaikban kihasználva a családi címerekben rejlő lehetőséget. A IV. jelenetben latin ária üdvözli az érseket és a házasulandókat, az V.-ben három pásztor (Alexis, Menalcas és Lycidas) lombokból diadalkaput épít, amelyen elhelyezik az érsek és a jegyesek címerét. A VI. jelenetben Mars és Centurio lép színre. Mars érdeklődik a három pászturnál, s haragra gerjed, amikor értesül Neria és Nicon egybekeléséről, s mindkettőjükre átkot mond. Az öreg Menalcas színen tartva küldi a két pásztert, hogy tájékozódjanak. A VII. és VIII. jelenetben Mars tovább dühöng, Menalcas pedig építi a diadalkaput. A IX. jelenetben a Junótól a jegyesekhez küldött kicsi Ámorok találkoznak, s a Junó festette pajzsok alapján vetélkednek: dicsérve a női és férfi szépséget. A X. színben találkoznak Mars-szal és Centurióval, akik elveszik tőlük a pajzsokat. A XI. színben Neria levelével térnek vissza a pásztorok, a XII.-ben Junó és Natalis is megjelennek, mire Mars lecsillapodik. A jelenetbe tánc és részletesen leírt angol-kép (scena Anglicana) ékelődik, valamennyi szereplő dicséri a primást, ismét bíbort kívánva neki, és azt, hogy az ifjú József császárt királlyá koronázhassa, majd német nyelvű duetto élteti az ifjú párt. Végül Junó és kísérete fáklyás menetben, virágok közepette vonul a színházból a rezidenciára, miközben a várat gall tüzeső világitja meg.

A színjáték 1763-ban készült reprezentációs alkalomra. Jól megírt darab, gyakorlott verselő lehetett a szerző. Egy-egy részletéről feltételezhetjük, hogy átvétel. Például a női és férfi szépségről való vetélkedés. Hogy ki lehetett a szerző, csak feltételezni tudjuk. 1761–1764 között az esztergomi jezsuita rezidencia előjárója Kereskényi Ádám volt, aki egyúttal a vár plébánosa címet is viselte.¹⁶ Az ő nevéhez több iskoladráma fordítása kötődik.¹⁷ Barkóczy Ferenc esztergomi érseki beiktatása alkalmára írt latin köszöntője ránk is maradt.¹⁸ Az 1763. évi névnapi ünnepségen talán a gimnázium diákjai lehettek az énekesek és táncosok, a zenészek esetleg csak kölcsönben szerepeltek a darabban, de az nem valószínű, hogy a primás zenészeit kérték kölcsön. Az áriák a cselekmény részei, nem közjáték helyett álló énekelt versek. Adalék e darab a Metastasio-féle áriák 18. század közepe utáni elterjedéséhez.

¹⁶ LUKÁCS, Ladislaus, „Catalogus generalis sive nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu” (Institutum Historicum S. I., Romae 1988) 709.

¹⁷ Ágostonnak megtérése (Nagyszombat 1758. Játsszották Kőszegen 1757-ben.) – Cyrus (Nagyszombat 1758; Kassa 1767.) – Mauritius császár (Kassa 1767). Kritikai kiadásuk: Jezsuita iskoladramák (Ismert szerzők)(Régi magyar drámai emlékek, XVIII. század, 4/1) (sajtó alá rend. ALSZEGHY Zoltánné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre; Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, Budapest 1992) 501-769.

¹⁸ [KERESKÉNYI, Adamus,] *Applausus poeticus festis honoribus ... principis Francisci e comitibus Barkoczi ... dum communi gaudio Strigonii solenniter inauguraretur ...* 1761. 20. Septembr. Budaë, Landerer (1761).

A darab előtt álló felirat (*Declamatio*) az iskolai színjátékok kiadott forrásaiban gyakran előfordul. A szó bármiféle előadást jelenthet, iskolai vizsgafeladat elmondását; egyszerű, egyszemélyes köszöntőt és dialógust; eljátszott eklogát; de az ismertetett darab esetében 12 jelenetből álló zenés színjátékot is. Érdemben csak akkor mondhatunk véleményt a declamatio (és a hozzá hasonló szavak) jelentéséről, ha annak szövegével, vagy a puszta elnevezésen kívül más adattal is rendelkezünk. Esetünkben egy zenés-táncos, barokk reprezentációs színjáték előtti felirat, annak mintegy a címe.

Az esztergom-várhegyi építkezések Barkóczy primás rövidesen bekövetkezett halála miatt sajnálatos módon abbamaradtak, az érsekség, a káptalan és a szeminárium visszatérése Esztergomba ekkor megghiúsult. A költözésre csak Rudnay Sándor primás idején került sor, 1820-ban, új székesegyház pedig csak a 19. század közepén épült.

Lázár Sarolta

Az esztergomi Szent Lőrinc templom feltárása

2005 folyamán a Széchenyi tér felújítását megelőzően a Szent Lőrinc templom térburkolat alá eső maradványainak hitelesítő ásátását végeztük el a tervezett bemutatás reményében.

A templom maradványai először 1882-ben kerültek elő a volt Kereskedelmi és Iparbank (Széchenyi tér 26.) építése során.¹⁹ 1892-ben a Széchenyi tér csatornázási munkálatai alkalmával a templom falait ismét megtalálták. Ezúttal Récsei Viktornak alkalmá nyílt a gótikus templom főszentélyének, a főhajónak és a déli mellékhajó keleti felének, továbbá a szentély északi oldalához csatlakozó építmény részletének és a kerítőfal egy szakaszának falkövető feltárására. A nagy érdeklődést kiváltó kutatómunka példásan gyors közlésére is sor került.²⁰

¹⁹ MRT 5 1979 140. (8/3j. lh.) – HORVÁTH István - H. KELEMEN Márta - TORMA István, *Magyarország régészeti topográfiája* 5. kötet Esztergom és a dorogi járás (Budapest 1979) 455. A továbbiakban: MRT 5 1979.

²⁰ RÉCSEY Viktor, „Az esztergomi Szent-Lőrincz-templom maradványai”, *Archaeológiai Értesítő* (1893) 47-60. Önállóan, bővített különnyomatként: RÉCSEY Viktor, *Az esztergomi Sz. Lőrincz-templom maradványai* (Esztergom 1893) 50. A továbbiakban: RÉCSEY Esztergom 1893. Közli: MRT 5 1979 140-142.